

Series   แนะนำหนังสือ ศมส.

พิธีสวดภาณยักษ์ : ความหมายและการเปลี่ยนแปลง

รูปที่ 1 ปกหนังสือ พิธีสวดภาณยักษ์ : ความหมายและการเปลี่ยนแปลง
 หมายเหตุจาก. ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

นักมานุษยวิทยาที่ศึกษาพระพุทธศาสนาในสังคมไทยแบ่งรูปแบบพุทธศาสนาออกเป็นสองรูปแบบ คือ **พระพุทธศาสนาในอุดมคติ** ที่ยึดเอาพระธรรมคำสอนตามคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลัก เน้นเรื่องการดับทุกข์ การปฏิบัติธรรมเพื่อการดำเนินชีวิตประจำวัน

และการพันทุกข์ และ พระพุทธศาสนาระดับชาวบ้าน ที่ผสมผสานพุทธศาสนากับลัทธิความเชื่อของพื้นบ้านเข้าด้วยกัน ให้ความสำคัญกับความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจลี้ลับเหนือธรรมชาติ เชื่อเรื่องการเวียนว่ายตาย - เกิด เรื่องอดีตชาติ ชาติภพหน้า รวมทั้งเรื่องนรก สวรรค์ ผี เทวดา นางฟ้า พระอินทร์ พระพรหม ยมบาล และยักษ์ พิธีสวดภาณยักษ์ จัดอยู่ในรูปแบบ พระพุทธศาสนาระดับชาวบ้าน ซึ่งเดิมตำนานการสวดภาณยักษ์มีจุดประสงค์หลักคือการสวดเพื่อปกป้องคุ้มครองพุทธบริษัทให้ได้ปฏิบัติธรรมอย่างสงบสุข แต่ปัจจุบันถูกนำมาใช้ในเชิงไสยศาสตร์ สวดเพื่อไล่ภูตผีปีศาจ แก้อคุณไสยมนต์ดำ ไล่สิ่งอัปมงคล และเสริมสิริมงคลแก่ผู้ร่วมพิธี

หนังสือ “พิธีสวดภาณยักษ์ : ความหมายและการเปลี่ยนแปลง” เป็นผลงานที่นักมานุษยวิทยาทั้งสามท่านได้แก่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ รองศาสตราจารย์ ดร.พิเชฐ สายพันธ์ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิริพร สมบูรณ์บุรณะ ได้ร่วมกันเข้าไปวิจัยและเก็บข้อมูลพิธีสวดภาณยักษ์ในพื้นที่กรุงเทพฯ และปริมณฑล (นนทบุรี ปทุมธานี นครปฐม) ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๓ เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมสวดภาณยักษ์ เพื่อชี้ให้เห็นความสัมพันธ์และปฏิบัติการทางสังคมและวัฒนธรรมขณะที่ประเทศไทยเกิดวิกฤตการณ์ทางการเงิน หรือที่รับทราบโดยทั่วกันว่า “วิกฤตต้มยำกุ้ง” คณะนักวิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่เรียกว่า “การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation)” เพื่อทำความเข้าใจวัฒนธรรมของกลุ่มชนอื่นที่แตกต่าง โดยไม่วินิจฉัย แต่พยายามทำความเข้าใจพฤติกรรมของบุคคลในบริบทของวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมในแต่ละท้องถิ่นอย่างรอบด้าน ขณะเดียวกันก็ได้ทบทวนพัฒนาการศึกษาความเชื่อ พิธีกรรม ในมุมมองมานุษยวิทยาเพื่อทำความเข้าใจความเชื่อและพิธีกรรมสวดภาณยักษ์ การเก็บข้อมูลครั้งนี้คณะวิจัยมีข้อจำกัดเรื่องพื้นที่จัดงานที่เปลี่ยนไปตามวัดวาอารามต่าง ๆ แบบไม่ซ้ำพื้นที่ คณะผู้วิจัยพยายามรักษาหลักการพื้นฐานของการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม เช่น เข้าร่วมพิธีกรรมเสมือนเป็นคนใน การพูดคุยซักถาม สังเกตผู้เข้าร่วมพิธีร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ในพิธีตั้งแต่ต้นจนจบ ให้ความสำคัญกับทุกประเด็นทั้ง จำนวนพิธีกรรม ช่วงเวลาประกอบพิธี จำนวนคนเข้าร่วมพิธี ภูมิหลังของผู้ให้ข้อมูล ฯลฯ เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจที่มาของข้อมูล และข้อจำกัดต่าง ๆ ในการเก็บข้อมูล

คำว่า ภาณยักษ์ (อ่านว่า พา นะ ยัก) มาจากคำว่า ภาณ แปลว่า การบอก การกล่าว ดังนั้นคำว่า ภาณยักษ์ จึงแปลว่า คำบอกของยักษ์ หรือ คำกล่าวของยักษ์ การสวดภาณยักษ์ คือ การสวด อาถรรพณ์สูตร ซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์ที่มนิยาย ปาฏิหาริย์ ด้วยมีเรื่องเล่าถึงพระสูตรนี้ว่า ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่บนเขาคิชฌกูฏ ในเมืองราชคฤห์ เวลากลางคืน ท้าวเวสวัณ (ท้าวภูเวร) ได้นำท้าวจตุโลกบาล ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ขึ้นจากตุมหาราชิกา

มีท้าวอรรถวิภูษะ ท้าววิรุฬหะ ท้าววิรุฬหกษะ พร้อมด้วยบริวาร ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อถวายคำประพันธ์ “อาฏานาฎิยา รกฺขา” ที่พวกตนร่วมกันประพันธ์ขึ้น และกราบทูลว่า “มียักษ์ชั้นผู้ใหญ่ ชั้นกลาง ชั้นต่ำ และบริวารไม่พอใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่ห้ามฆ่าสัตว์ ห้ามลักทรัพย์ - ห้ามดื่มสุราเมรัย เกรงว่ายักษ์และบริวารจะมาทำร้ายพุทธบริษัท ทั้งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา จึงขอถวาย อาฏานาฎิยสูตร ไว้ให้พระภิกษุ ภิกษุณี ใช้สวดเพื่อป้องกันภัย คุ้มครองรักษา ไม่ให้ถูกเบียดเบียน และให้เหล่ายักษ์และบริวารเกิดความเลื่อมใสในพระศาสนา การสวดภาณยักษ์หรืออาฏานาฎิยปริตรตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีจุดประสงค์หลักคือการคุ้มครองพุทธบริษัทให้ได้ปฏิบัติธรรมอย่างสงบสุข

คณะผู้วิจัยยังได้ศึกษารวบรวมประวัติความเป็นมา ภาพรวมการเปลี่ยนแปลงของการสวดพระปริตร หรือ การสวดภาณยักษ์ จากเอกสารและตำราต่าง ๆ เพื่อสืบที่มาที่ไปของพิธีกรรมดังกล่าว และทราบว่า ประเพณีการสวดแบบนี้เกิดขึ้นในลังกาทวีป ๕๐๐ ปี หลังพุทธกาล ต่อมาพระพุทธศาสนาสายลังกาวงศ์ ได้เผยแพร่มายังนครศรีธรรมราช และสุโขทัย และรัฐสยามรับเอาแบบอย่างพิธีตรุษจากลังกามาปรับใช้ในพิธีหลวง ดังได้พบหนังสือภาณวารฉบับฝีมือเขียนสมัยอยุธยาตอนปลายที่หอพระสมุดวชิรญาณ จึงเป็นไปได้ว่ามีการสวดภาณวารตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยใช้สวดในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก (ในส่วนพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร) ดังปรากฏในคำให้การขุนหลวงหาวัด (ฉบับหลวง) ว่า พระเจ้าแผ่นดินอยุธยาได้นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์สังฆวารและภาณวาร และสมัยรัตนโกสินทร์ จาริตการสวดพระปริตรตามแบบแผนที่ปฏิบัติสืบกันมาเรียกว่า “ราชปริตต” ที่พระมหากษัตริย์มีรับสั่งให้พระสงฆ์สวดในงานพิธีหลวง และปฏิบัติสืบต่อกันมาตามจารีตปฏิบัติในราชประเพณีโบราณของไทยปรากฏชัดเจนในยุคสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ผ่านพระราชพิธีสองพระราชพิธี คือ พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ เป็นพิธีวัง (กรมวังรับผิดชอบ) และพระราชพิธีอาพาธพินาศ เป็นพิธีเมือง (กรมเมืองรับผิดชอบ) เพื่อทำบุญประจำปี มีเป้าหมายที่จะแผ่ส่วนบุญ ส่วนกุศลให้เทพยดา ยักษ์ และอมนุษย์ทุกคน และขอให้ระงับภัยที่จะเกิดขึ้นในราชอาณาจักร ต่อมาพระราชพิธีนี้ถูกยกเลิกจัดในวัง แต่มีการสืบทอดโดยวัดที่เคยสวดในงานพระราชพิธี และได้กลายเป็น “สวดภาณยักษ์” ในปัจจุบัน มีการจัดพิธีสวดภาณยักษ์ตามวัดต่าง ๆ เมื่อชุมชน หมู่บ้านเกิดเภทภัย เพื่อขับไล่สิ่งชั่วร้าย ภูตผีปีศาจให้ออกไปจากชุมชน รวมทั้งเพื่อความ เป็นสิริมงคล และอยู่เย็นเป็นสุขของผู้เข้าร่วมพิธี

ลักษณะการสวดภาณยักษ์แบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ปุพพภาค กับ ปัจฉิมภาค

ปุพพภาค คือ ช่วงแรกที่เป็นคำของยักษ์กราทูลถวายอาฏานาฎิยารักษ์ เรียกว่า ยักขภาณวาร หรือ ภาณยักษ์ เป็นการสวดที่มีน้ำเสียงกระแทกกระทั้นดุเดือดเกรี้ยวกราด

และนำกล้ว ขณะที่สวด มีการกระหน่ำยิงปืนอาภูนาด้วย ใช้สวดเพื่อขับไล่ยักษ์ ภูตผีปีศาจ และสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ

ปัจฉิมภาค คือ ช่วงหลังที่พระพุทธรเจ้าตรัสเล่าเรื่องให้พระภิกษุฟัง เรียกว่า พุทธภาณวาร หรือ ภาณพระ เป็นการสวดแบบมีทำนอง มีเสียงหนักเบา ใช้น้ำเสียงสวดที่ไพเราะ น่าฟัง ไม่กระแทกกระทั้นดุตันเหมือนการสวดภาณยักษ์

การจัดการพิธีสวดภาณยักษ์ มีลักษณะเป็นเครือข่ายและดำเนินการแบบธุรกิจ มีเครือข่ายบุคลากรซึ่งมีบทบาทหน้าที่ในงานที่หลากหลาย มีการกำหนดภาระหน้าที่และบทบาทไว้ชัดเจน เช่น ผู้จัด (วัด หรือ กลุ่มตัวแทนวัด และกลุ่มบุคคล หรือ Agency) ที่ทำหน้าที่ในการดำเนินงานให้เสร็จตั้งแต่ต้นจนจบ พระเกจิอาจารย์ หรือพระ “นั่งปรก” ทำหน้าที่แผ่เมตตา ปกป้องคุ้มครอง ขับไล่ผีที่เข้ามาสิงผู้เข้าร่วมพิธี บันทิตโหร หรือพราหมณ์ ทำหน้าที่โฆษก นำพิธีการสวดภาณยักษ์ แต่งกายด้วยชุดขาวเหมือนการแต่งกายของเหล่าพราหมณ์ มีการจัดการเรื่องต้นทุน รายรับ รายจ่าย มีการจัดสรรรายได้และผลประโยชน์ เช่นเดียวกับการทำธุรกิจ

คณะนักวิจัยพยายามนำเสนอกระบวนการพิธีสวดภาณยักษ์และความหมายจากมุมมองของ “คนใน” ที่รู้จัก และเกี่ยวข้องกับพิธีสวดภาณยักษ์ทั้งในฐานะผู้จัด ผู้ประกอบพิธี และผู้เข้าร่วมพิธี คนในมองว่า เป็นพิธีทางพุทธศาสนา มีตำนานสวดภาณยักษ์ซึ่งมีรากฐานจากอาณาจักรอยุธยา ที่ปรากฏในพระสุทธบันทึกว่ามีการสวดอาณาจักรอยุธยาครั้งแรกที่เมืองไพศาลีเพื่อกำจัดการระบาดของอหิวาตกโรค เป็นหลักฐานชี้ว่า พิธีสวดภาณยักษ์มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ในฐานะผู้จัดและผู้ประกอบพิธีต่างเห็นคุณค่าของพิธีสวดภาณยักษ์ มองว่า เป็นการช่วยเหลือชาวบ้านที่มีปัญหา ช่วยให้พ้นทุกข์ ช่วยหารายได้เข้าวัด วัดจะได้มีปัจจัยในการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน ถือว่าเป็นการทำบุญวิธีหนึ่ง ในฐานะผู้เข้าร่วมพิธี มองว่า พิธีมีความศักดิ์สิทธิ์ มีความขลัง มีพลังอำนาจที่จะช่วยให้ผู้เข้าร่วมพิธีพ้นทุกข์ พ้นโศก พ้นเคราะห์ พ้นภัย และเสริมดวงชะตา บารมี เสริมโชคลาภ และสร้างขวัญกำลังใจให้กับพวกเขาได้

การสวดภาณยักษ์ ในมุมมองของพุทธศาสนาในอุดมคติ (คนนอก/ใน) จะมองแบบข้างตรงข้ามว่า เป็นพิธีกรรมที่ให้ความสำคัญกับไสยศาสตร์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ขัดกับหลักธรรมของพระพุทธเจ้าที่ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตามหลักธรรม คำสอน ความพยายามต่อสู้เพื่อลดกิเลส และหลุดพ้นจากความทุกข์ การจัดพิธีสวดภาณยักษ์ไม่ใช่กิจของสงฆ์ เป็นพุทธพาณิชย์ หลอกลวงประชาชนผู้ไม่รู้ให้เข้าร่วมพิธี จากนั้นเชิญชวนให้เข้าบูชาพระเครื่อง พระบูชา เครื่องรางของขลัง วัตถุมงคล และเชิญชวนเข้าร่วมพิธีสะเดาะเคราะห์

พิธีแก้ปี่ชง พิธีเสริมดวง แก่กรรม บัดรั้งความ พิธีสวดนพเคราะห์ พิธีบังสุกุลเป็น ทำบุญต่ออายุ สืบชะตา ฯลฯ โดยเน้นการสร้างรายได้และแสวงหากำไรจากความไม่รู้ของผู้เข้าร่วมพิธี

แม้ว่าการสวดภาณยักษ์ที่ปฏิบัติกันอยู่ขณะนี้ จะไม่ตรงตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเท่าที่ควร แต่ที่ไปที่มาของพิธีสวดภาณยักษ์ก็มีที่มาจากพระสูตรตันตปิฎก (ตามตำนานอาฎานาฎยสูตร) ที่บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ ถือว่ามีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา พระสงฆ์เคยใช้บทสวดนี้ในการกำจัดโรคหิวาต์ ที่เมืองไพศาลี ในสมัยพุทธกาล แม้พิธีสวดภาณยักษ์ในปัจจุบัน จะผิดเพี้ยนจากเดิมไปมาก และไม่ได้ให้ความสำคัญกับความสงบของจิต หรือนิพพาน แต่ก็มุ่งให้ผู้เข้าร่วมพิธีมีความสุข สุขกาย ที่รู้สึกว่าคุณได้รับการปกป้องภัยจากสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือสิ่งชั่วร้ายที่มองไม่เห็น ขณะเดียวกันผู้เข้าร่วมพิธีก็มีความเชื่อว่า การได้ทำบุญในรูปแบบต่าง ๆ ในการเข้าร่วมพิธีสวดภาณยักษ์ตั้งแต่ต้นจนจบไม่ว่าจะเป็นการสะเดาะเคราะห์ เสริมดวง แก่กรรม พิธีบังสุกุลเป็น ทำบุญต่ออายุ สืบชะตา จะทำให้ผู้เข้าร่วมพิธีมีชีวิตที่ดีขึ้น รวมทั้งได้สะสมบุญ เพื่อเป็นทุนให้ได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีเมื่อเขาได้ตายจากโลกนี้ไป อนึ่งการรับเอาความเชื่อและประเพณีท้องถิ่นดั้งเดิมมาผสมผสานและผนวกรวมกับพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ถือว่าเป็นลักษณะพิเศษของพุทธศาสนาในอุษาคเนย์ หรือประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทอื่น ๆ มักมีลักษณะไม่แย้งกับวัฒนธรรมและความเชื่อดั้งเดิมที่ไม่เป็นปฏิปักษ์กับพุทธศาสนาโดยตรง เป็นพุทธศาสนาแบบบ้าน ๆ

หนังสือ พิธีสวดภาณยักษ์ ความหมายและการเปลี่ยนแปลงเล่มนี้ เปิดมุมมองและโลกทัศน์ของผู้อ่านที่มีต่อพิธีกรรมทางศาสนา หรือพิธีกรรมท้องถิ่น บอกเล่าเรื่องราวที่ไปที่มา ความหมาย และมุมมองต่อพิธีสวดภาณยักษ์ แบบรอบด้าน เก็บรายละเอียดได้ดี ทุกแง่มุม สามารถตอบคำถามทุกคำถามของคนในและคนนอก (คนที่เข้าร่วม เห็นดีเห็นชอบ กับคนที่ไม่เข้าร่วมและคัดค้าน) และฉายภาพพัฒนาการ และบริบทของพิธีสวดภาณยักษ์ในสังคมไทยช่วงก่อนและระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๐ - ๒๕๔๓ ได้แบบไม่เคยปรากฏงานวิชาการ ในลักษณะนี้มาก่อน หนังสือเล่มนี้จึงเหมาะสำหรับนักเรียน นักศึกษาที่สนใจ และอยากเข้าใจความหลากหลายทางวัฒนธรรม ด้วยมุมมองของนักมานุษยวิทยา อยากทราบวิธีการทำงานของนักมานุษยวิทยาขณะปฏิบัติการเก็บข้อมูล และเฝ้าสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในพื้นที่วิจัย เหมาะสำหรับนักสร้างคอนเทนต์ (Content Creator) ที่ต้องการสร้างสรรค์และผลิตเนื้อหาด้วยมุมมองที่แตกต่าง เน้นสร้างความเข้าใจ เคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และไม่ตัดสินใคร และเหมาะสำหรับทุกคนที่สนใจเรื่อง ประเพณีและพิธีกรรมในสังคมไทย

ผู้สนใจสามารถเข้าไปดูตัวอย่างได้จาก กิจกรรมเล่าสู่กันฟังเรื่องหนังสือ EP.31 สวดภาณยักษ์ ทาง SAC Channel : <http://channel.sac.or.th> หรือ <https://www.youtube.com/watch?v=KcbNUJ2Ewew>

หนังสือเรื่องนี้รวมถึงหนังสืออื่นของคุณย์มานุษยวิทยาสิรินครพร้อมให้บริการที่ห้องสมุด คุณย์มานุษยวิทยาสิรินคร (องค์การมหาชน) สำหรับผู้ที่สนใจสามารถติดต่อสอบถามได้ที่ ห้องสมุด หรือติดต่อเพื่อขอยืมหนังสือผ่านทาง Facebook Fanpage: ห้องสมุดคุณย์มานุษยวิทยาสิรินคร – SAC Library และ Line: @sac-library

หนังสือ พิธีสวดภาณยักษ์ : ความหมายและการเปลี่ยนแปลงมีจำหน่ายที่ SAC Shop และ SAC Shop Online ราคา 220 บาท สามารถสั่งซื้อได้ทางเว็บไซต์ <https://shop.sac.or.th/th/product/11/>

ผู้เขียน

อนันต์ สมมุล นักบริการสารสนเทศ

คุณย์มานุษยวิทยาสิรินคร (องค์การมหาชน)

บรรณานุกรม

ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ., สิริพร สมบูรณ์บุรณะ, และ พิเชฐ สายพันธ์, . (๒๕๖๒). พิธีสวดภาณยักษ์ : ความหมายและการเปลี่ยนแปลง . กรุงเทพฯ: คุณย์มานุษยวิทยาสิรินคร (องค์การมหาชน).

คุณย์มานุษยวิทยาสิรินคร (องค์การมหาชน)., ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ , สิริพร สมบูรณ์บุรณะ , พิเชฐ สายพันธ์ และ รุ่งตะวัน อ่วมอินทร์ . (๒๕๖๒). กิจกรรมเล่าสู่กันฟังเรื่องหนังสือ ครั้งที่ ๓๑ เรื่อง “สวดภาณยักษ์”. กรุงเทพฯ: คุณย์มานุษยวิทยาสิรินคร (องค์การมหาชน).